

Slobodan Selinić, *Jugoslovensko-Čehoslovački odnosi 1945–1955*, Institut za Noviju Istoriju Srbije, Beograd 2010 (Biblioteka „Studije i Monografije”, t. 59), ss. 715

Jak wiadomo, po II wojnie światowej Czechosłowacja i Jugosławia dzieliły los całego regionu Europy Środkowo-Wschodniej – znalazły się w orbicie wpływów radzieckich. Jednocześnie oba państwa w latach 1945–1948 ściśle ze sobą współpracowały, zwłaszcza w dziedzinie gospodarki. Czechosłowacja była krajem, któremu obok ZSRR i Polski poświęcano w Belgradzie największą uwagę. Jugosłowiańscy dygnitarze patrzyli z zazdrością na wysoki poziom rozwoju przemysłu czechosłowackiego. Z podziwem odnoszono się także do osiągnięć kulturalnych tego państwa. Przy wszystkich różnicach w stosunku do sytuacji na Bałkanach już w okresie międzywojennym śledzono z uwagą rozwój wewnętrzny Czechosłowacji. Dlatego z uwagą należy przyjąć obszerną dysertację Slobodana Selinicia, pracownika Instytutu Najnowszej Historii Serbii, będącą kontynuacją jego dotychczasowych prac badawczych¹.

¹ Książka Slobodana Selinicia jest dysertacją doktorską obronioną w 2009 r. na uniwersytecie w Belgradzie, jej promotorem był prof. dr hab. Ljubodrag Dimić. Została przygotowana w ramach dwóch projektów badawczych: „Srbi i Jugoslawija, država, društvo, politika” („Serbowie i Jugosławia – państwo, społeczeństwo, polityka”) w Instytucie Najnowszej Historii Serbii w Belgradzie oraz „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes” („Ziemie czeskie na obszarze Europy w przeszłości i dziś”) na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze. Najważniejsze publikacje Selinicia to: *Jugoslávská kultura v Československu 1945–1950*, „Slovanský přehled” 2006, t. 42; *Restitucija jugoslovenske vojne imovine iz Čehoslovačke posle drugog svetskog rata-imovina VTZ Kragujevac, Bogošća, Barič i Obilićevo*, „Vojno-istorijski glasnik” 2006, nr 1/2; *Školovanje Čeha i Slovaka u Srbiji 1945–1958* [w:] *Srbi i Jugoslawija, država, društvo, politika, zbornik radova*, Beograd 2007; *Imovina Čehoslovačke u Beogradu posle Drugog svetskog rata*, „Godišnjak grada Beograda” 2007, t. 54; *Jugoslovensko-sovjetski pregovori, decembar 1947 – februar 1948. Prilog proučavanju jugoslovensko-sovjetskog sukoba 1948. godine* [w:] *Braničevo u istoriji Srbije, Požarevac – Beograd 2008; Stručnjaci iz Čehoslovačke u Jugoslawiji 1945–48*, „Istorija 20. veka” 2009, nr 2; *Život diplomata u neprijateljskoj državi – jugoslovenske diplomate*

Monografia została podzielona na dwie części. W przyjętym przez autora chronologiczno-tematycznym ujęciu cezurę początkową pracy stanowi 1945 r. – gdy po zakończeniu II wojny światowej oba kraje rozpoczęły nowy rozdział stosunków dyplomatycznych. Datą rozgraniczającą w sposób czytelny omawianą dekadę jest 1948 r. – gdy wskutek anatemy rzuconej na Titę przez Stalina doszło do głębokiego konfliktu między Jugosławią a krajami bloku komunistycznego. Cezura zamykająca to 1955 r., koniec procesu pojednania, który rozpoczął się po śmierci radzieckiego przywódcy (1953 r.).

Monografia Selinicia nie jest jedyną książką na temat stosunków jugosłowiańsko-czechosłowackich. Rozwija ona prace poświęcone kwestiom gospodarczym lub kulturalnym². Można ją nazwać pionierską, gdyż w dużym zakresie obejmuje istotne zagadnienia, które dotychczas w niewielkim stopniu były przedmiotem badań historyków. Dzięki bogatej bazie źródłowej autor kompleksowo pokazał relacje obu państw. Wykorzystał materiały zgromadzone w Archiwum Jugosławii w Belgradzie, Archiwum Dyplomatycznym MSZ Serbii, Archiwum MSZ Republiki Czech, Archiwum Narodowym w Pradze, Chorwackim Archiwum Państwowym w Zagrzebiu, Archiwum Wojwodiny w Nowym Sadzie. Odwołał się także do literatury przedmiotu dotyczącej różnych aspektów relacji Czechosłowacji i Jugosławii, a także bogatej historiografii czeskiej i serbskiej. Badania uzupełnił kwerendą prasy jugosłowiańskiej. Można zarzucić Seliniciowi, że nie sięgnął do prasy czechosłowackiej. Wykorzystał natomiast zgromadzone w Belgradzie raporty prasowe dyplomacji jugosłowiańskiej.

We wstępie Selinić przedstawił zarys relacji jugosłowiańsko-czechosłowackich do 1945 r. O bogatych tradycjach współpracy obu państw świadczy fakt, że w okresie międzywojennym Czesi i Słowacy stanowili najliczniejszą grupę wśród zagranicznych członków honorowych najważniejszej jugosłowiańskiej instytucji kulturalnej – Macierzy Serbskiej. Do tego grona należeli Tomáš Masaryk i Edvard Beneš, których z estymą traktowano w Jugosławii. Oba kraje angażowały się w działalność Małej Ententy, a Praga była jednym z głównych partnerów handlowych Belgradu. Doświadczenia bliskiej współpracy Królestwa Jugosławii i I Republiki Czechosłowackiej stały się podstawą rozwoju dobrych stosunków dyplomatycznych w okresie powojennym.

W pierwszej części monografii, zatytułowanej *Przyjaźń ponad nieporozumieniami*, autor poświęca uwagę relacjom obu państw od zakończenia II wojny światowej do 1948 r. Gruntowną analizę sytuacji wewnętrznej podpira danymi statystycznymi. Przedstawia umowę o przyjaźni i współpracy, porównuje ją z podobnymi układami podpisanymi przez Josipa Broz-Titę z przywódcami innych krajów. Ciekawe są rozważania Selinicia dotyczące wymiany handlowej tuż po wojnie. Okazuje się, że w latach 1947–1948 Czechosłowacja była najważniejszym

u Čehoslovačkoj i čehoslovačke diplomate u Jugoslaviji 1949–1953, „Istorija 20. veka” 2010, nr 2; *Jugoslovenska informbiroovska emigracija u istočnoevropskim zemljama, 1948–1964*, *ibidem* (współautor).

² Do najważniejszych publikacji dotyczących zagadnienia, o którym traktuje książka Selinicia, należą: J. Pelikán, *Hospodárska spolupráce Československa s Jugoslavií v letech 1945–1949*, Praha 1990; Đ. Tripković, M. Tripković, *Iskušenja jedne mladosti, Jugoslovenski omladinci u Čehoslovačkoj 1946–1948*, g., Beograd 1988.

partnerem handlowym Jugosławii i krajem, z którego przyjeżdżało najwięcej turystów zagranicznych.

Serbski historyk konstatuje, że belgradzcy dygnitarze uznali Czechosłowację za kraj, który w ramach „bratniej pomocy” miał pomóc w industrializacji Jugosławii i budowie nowego modelu państwa. Przejawiało się to m.in. w zaangażowaniu czechosłowackich fachowców w Jugosławii i kształceniu młodych Jugosłowian w szkołach zawodowych i na uniwersytetach w Czechosłowacji. Państwo Czechów i Słowaków było najczęściej wybieranym przez młodzież jugosłowiańską miejscem kształcenia się za granicą.

W Jugosławii ceniono kulturę Czechosłowacji. Dbano, by wyjeżdżali tam jedynie ci twórcy, którzy oprócz wierności ideologicznej, stanowiącej warunek *sine qua non*, odznaczeni byli wirtuozerią w swojej dziedzinie. Jednocześnie często dezawuowano w Belgradzie twórczość artystów z Czechosłowacji, gdyż wzorce socrealizmu nie były tam uznane za obowiązujące do momentu objęcia pełnej władzy przez komunistów w lutym 1948 r.

Selinić poświęca uwagę zagadnieniom, które stwarzały napięcia między obu państwami. Był to przede wszystkim problem czechosłowackiego majątku, który stanowił 9,6 proc. własności zagranicznej w przedwojennej Jugosławii (m.in. w postaci pożyczek, udziałów w przedsiębiorstwach czy kapitału bankowego, osiągającego wysokość aż 22 proc. wkładu zagranicznego w jugosłowiańskich instytucjach finansowych). Historyk dowodzi, że problem restytucji mienia wyróżniał się niekorzystnie na tle dobrych stosunków dyplomatycznych między Pragą i Belgradem.

Relacje międzypaństwowe do lutego 1948 r. utrudniał też odmienny charakter władzy w obu krajach. W Jugosławii od początku przystąpiono do budowy komunizmu wedle wzorców radzieckich, podczas gdy w Czechosłowacji utrzymano pluralistyczny pod wieloma względami charakter życia politycznego. Z tego też powodu w Pradze i Bratysławie formułowano negatywne oceny nowego porządku na Bałkanach. Krytyczne opinie pojawiały się w organie prasowym słowackich demokratów „Demokrat” czy czeskich ludowców „Nový národ”. W jugosłowiańskich kręgach władzy powszechne było z kolei lekceważenie czeskich i słowackich komunistów, którym zarzucano małe zaangażowanie w walkę podziemną w latach wojny, a także nieskuteczność polityczną po jej zakończeniu. Co ciekawe, tych krytycznych ocen nie ujawniano w Belgradzie publicznie.

Druga część monografii, *W cieniu Kominformu 1948/49–1953/55*, przedstawia relacje międzypaństwowe w okresie, w którym doszło do poważnych napięć w polityce międzynarodowej związanych z początkiem zimnej wojny i wyłamaniem się Jugosławii z bloku wschodniego. Przejęcie pełni władzy przez komunistów w Czechosłowacji spotkało się z aprobatą Tity. Początkowo wydawało się zatem, że Belgrad i Praga będą wzmacniać dobre kontakty. Potępienie Jugosławii przez państwa bloku wschodniego na szczycie w Bukareszcie w czerwcu 1948 r. spowodowało jednak zerwanie przez rząd w Pradze stosunków dyplomatycznych z Belgradem w październiku 1949 r.

Serbski historyk przedstawia kulisy tych wydarzeń. Zważywszy na pełną zależność od ZSRR, nie dziwi nas, że czechosłowaccy komuniści poparli krytyczne wobec Belgradu stanowisko Kremla. Selinić pokazuje też, w jaki sposób w Czechosłowacji potraktowano tę nagłą zmianę polityki zagranicznej. Wśród samych

komunistów bezrefleksyjnie rezolucję Kominformu poparł m.in. sekretarz generalny KPCz Rudolf Slánský i minister do spraw informacji Václav Kopeckí. Jednak najliczniejsza grupa, do której należeli m.in. szef MSZ Vladimír Clementis i prezydent Klement Gottwald, z niechęcią odnosiła się do konieczności potępienia Jugosławii. Wśród czechosłowackich komunistów można też znaleźć postaci, które zdecydowały się poprzeć Jugosławię, takie jak Olga Krejčova, wysłanniczka Radia Praga w Belgradzie. Jak zauważa autor, zdecydowanie przeciwko oskarżeniom skierowanym wobec Tity opowiedziały się środowiska antykomunistyczne.

Ogólnie w kolejnych czterech latach stosunki czechosłowacko-jugosłowiańskie stały się już wyłącznie funkcją polityki Moskwy wobec tych państw. Najbardziej widoczna była wzajemna wrogość: inwigilowanie dyplomatów, próby zastraszenia, szykany i procesy polityczne. Selinić konstatuje, że załamanie się stosunków z Pragą miało negatywne konsekwencje dla Jugosławii. Realizacja przygotowanego w Belgradzie planu pięcioletniego związku była przede wszystkim z zaangażowaniem Czechosłowacji jako głównego partnera handlowego. Jugosławia straciła też najliczniejszą grupę turystów zagranicznych.

Selinić ukazuje obszernie jugosłowiańskie oraz czechosłowackie spojrzenie na procesy polityczne, które odbywały się aż do 1953 r. Osobny fragment poświęca inspirowanemu przez Moskwę procesowi sekretarza generalnego KC KPCz Rudolfa Slánskiego. Akt oskarżenia zawierał zarzuty o działalność antypaństwową, jej dowodem miało być m.in. popieranie „syjonizmu” i współpraca z jugosłowiańskim wywiadem. Widząc, że proces wzbudził zainteresowanie światowej opinii publicznej, Tito podjął akcję dyplomatyczną. Akcentując absurdalność oskarżeń, chciał pokazać racje Jugosławii w konflikcie z blokiem wschodnim. Selinić przedstawia także inne procesy polityczne, w tym wicekonsula jugosłowiańskiego w Bratysławie Šefika Kevicia skazanego w Pradze na dożywocie. Jednocześnie w Jugosławii zaobserwować można było szykanowanie obywateli Czechosłowacji (szczególnie dyplomatów), oskarżanych o szpiegostwo lub działanie na szkodę państwa. Jednym z najgłośniejszych procesów była sprawa sekretarza ataszatu wojskowego Czechosłowacji w Belgradzie Jaroslava Němeca, podejrzanego o działalność wywiadowczą i skazanego na 13 lat więzienia i pracy przymusowej.

Frapująca jest część poświęcona współpracy Jugosławii z politykami, którzy wyemigrowali z Czechosłowacji po przejściu władzy przez komunistów w 1948 r. Były to osoby o poglądach lewicowych, nieakceptujące jednak popieranych przez Moskwę władz w Pradze. Wśród tych, z którymi utrzymywano kontakty, byli: znany chemik Rudolf Krupička – w kolejnych latach współtworzył projekty rozwoju przemysłu chemicznego Jugosławii; František Plašil – informował dygnitarzy w Belgradzie, jak postrzegano Jugosławię w międzynarodówce socjalistycznej; były minister przemysłu Czechosłowacji Bohuslav Laušman – po ucieczce do Austrii w 1949 r. utrzymywał najcisłejsze stosunki z władzami w Belgradzie.

Godny zauważenia jest rozdział dotyczący emigracji jugosłowiańskiej w Czechosłowacji. Stosunkowo liczna była emigracja przedwojenna (ok. 2–2,5 tys. osób), która nie stworzyła jednak zintegrowanego środowiska. Drugą grupą była emigracja polityczna, a więc komuniści – w wyniku konfliktu Jugosławii z blokiem wschodnim do Czechosłowacji wyemigrowało ok. 200–250 osób. Na nich właśnie Autor skupił najwięcej uwagi, ponieważ przebywając w Czechosłowacji, przejawiali dużą aktywność w działalności antytytowskiej.

Kolejne istotne zagadnienie, które podjął Selinić, to problem mniejszości czeskiej i słowackiej w Jugosławii. Przedstawił strukturę tych środowisk, życie kulturalne, tradycje. Podkreślił ich niechętny stosunek do komunizmu. Problem mniejszości czeskiej i słowackiej powodował napięcia w relacjach między Belgradem i Pragą. W Czechosłowacji planowano, że organizując „powrót do macierzy”, zapełni się miejsce po wysiedlonych Węgrach i Niemcach. Jugosławia, która poniosła duże straty w czasie II wojny światowej, mimo braku akceptacji tych mniejszości dla nowej ideologii nie chciała ich odpływu. Dlatego podjęła akcję propagandową mającą na celu przekonanie tych społeczności do komunizmu oraz do racji strony jugosłowiańskiej w konflikcie z Moskwą. Czechosłowację przedstawiano jako kraj uległy ZSRR, represjonujący swoich obywateli.

W końcowym fragmencie książki Selinić dokładnie przedstawia proces odbudowy stosunków czechosłowacko-jugosłowiańskich po śmierci Stalina, gdy sowieckie władze zdecydowały, że konieczne jest pojednanie z Jugosławią. W 1954 r. podpisano pierwsze porozumienia handlowe, rok później rozpoczęła się wymiana ambasadorów. Jak konkluduje historyk serbski, mimo wielu kwestii spornych (takich jak uregulowanie wzajemnych zobowiązań gospodarczych, wymiana więźniów politycznych i ich rehabilitacja) do 1955 r. udało się odbudować stosunki międzypaństwowe. W zamyśle jugosłowiańskich dygnitarzy Czechosłowacja ponownie miała stać się najważniejszym partnerem handlowym. Jednocześnie Praga uznała swoje wcześniejsze oskarżenia pod adresem Belgradu za bezpodstawne. W rzeczywistości nie było już jednak mowy o powrocie do zażyłych relacji z okresu tużpowojennego.

Monografia Selinicia ukazuje szeroką panoramę stosunków czechosłowacko-jugosłowiańskich w pierwszej dekadzie po II wojnie światowej. Autor omówił wewnętrzne uwarunkowania oraz zewnętrzne determinanty wpływające na kształt wzajemnych relacji. Zbyt słabo zaakcentował agresywną politykę Związku Radzieckiego oraz represyjny charakter władz komunistycznych. Niemniej jego książka zawiera ważne ustalenia, m.in. ukazuje Josipa Broz-Titę jako człowieka, który jeszcze przed konfliktem ze Stalinem prowadził niezależną politykę i kierował się pragmatyzmem. Ceniąc dalekich mu pod względem ideologicznym polityków, takich jak Edvard Beneš, oraz będąc świadomym, jak ważne są relacje gospodarcze z Czechosłowacją, jugosłowiański przywódca potrafił porozumieć się nawet z niekomunistycznymi partnerami w Pradze.

Mateusz Sokulski

Mateusz Sokulski (ur. 1984) – absolwent Uniwersytetu Wrocławskiego (historia i filologia serbsko-chorwacka). Doktorant Instytutu Historii Uniwersytetu Wrocławskiego. Zainteresowania badawcze: historia XX wieku, historia państw byłej Jugosławii, problemy narodowościowe na Bałkanach. Autor artykułów: *Sytuacja w Polsce w latach 1978–1981 w świetle dokumentów najwyższych władz jugosłowiańskich*; *Językowo-kulturowy obraz postaci świętych we frazeologii i paremiologii języka polskiego, serbskiego i chorwackiego* (teksty w druku).